

Знахідки рідкісних та нечисленних видів дрібних ссавців на території Харківщини

Оксана Марковська

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Харків)
e-mail: ksenia.markovskaia@gmail.com; orcid: 0000-0002-2573-4524

MARKOVSKA, O. Finds of rare and non-abundant species of small mammals in the territory of Kharkiv Oblast, Ukraine. — Eight of the eleven expected rare and non-abundant species of small mammals were recorded in the studied territory: *Crocidura suaveolens*, *Sorex minutus*, *Neomys fodiens*, *Dryomys nitedula*, *Cricetulus migratorius*, *Terricola subterraneus*, *Micromys minutus*, and *Mus spicilegus*. *Crocidura suaveolens* was found in both dry meadows and floodplain biotopes, and it was also recorded nearby to field-protective plantations and human settlements. *Sorex minutus* was also more common in dry meadows and in floodplain biotopes. *Neomys fodiens* is a typical floodplain endemic. *Dryomys nitedula* was more common in oak forests and it is prone to synanthropy. *Cricetulus migratorius* was found in steppe areas and near fields of agricultural crops. *Terricola subterraneus* was recorded only in a dry maple-linden oak forest. *Micromys minutus* prefers floodplain biotopes. *Mus spicilegus* was found on agricultural crops and in steppe areas.

Вступ

Дослідження видового складу та чисельності дрібних ссавців важливе для вирішення питань щодо охорони конкретних видів. На території Харківської області досить добре досліджено звичайні та чисельні види (Зоря 2008). Нечисельні («малочисельні») та рідкісні види є об'єктами особливої уваги, для яких важливими є вивчення особливостей їх місцеперебувань і розробка заходів з їх збереження. До того ж, варто прослідкувати зміни в розповсюдженні та чисельності дрібних ссавців з роками, що може бути особливо виразним у видів, які мають на території регіону межі свого ареалу.

Мета роботи проаналізувати сучасні знахідки рідкісних та нечисельних видів дрібних ссавців на території Харківської області.

Характеристика району досліджень

Обліки дрібних ссавців проводили з 2017 по 2020 в 6 районах Харківської області, в околицях 8 населених пунктів: Коломацький р-н (смт Коломак), Кегичівський р-н (с. Власівка, с. Розсохувата), Золочівський р-н (с. Гур'їв Козачок), Зміївський р-н (с. Гайдари), Великобурлуцький р-н (с. Нестерівка), Дворічанський р-н (с. Красне Перше, с. Новомлинськ).

Матеріали і методи

Досліджено різні типи дібров, суходільні та заплавні луки, прибережно-водна рослинність, ділянки степу, крейдяні схили, полезахисні лісосмуги, поля, а також різні варіанти екотонів.

Облік чисельності мікромамалій проводили методом пастко-ліній (Кучерук 1952; Нумеров *et al.* 2010), з використанням пасток Геро, оснащених стандартною приманкою (скоринка житнього хліба з нерафінованою соняшниковою олією). Пастки ставили на відстані 5 м одна від одної, в лінію. В кожному біотопі ставили 25, 50 або 100 пасток; загалом обловлено 37 біотопів. Облік в кожному біотопі проводили протягом ночі. За можливості, лови проводили тричі на рік: навесні, влітку та восени.

В околицях біологічного стаціонару Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (с. Гайдари) влітку 2018–2019 рр. застосовували метод ловчих циліндрів. В якості циліндрів брали 7-літрові фляжанки з-під води, зрізали дно, знімали кришку та закопували горловиною вниз, врівень із землею. Циліндри розташовували по 5 штук в лінію, на відстані 2 м один від одного. Загалом цим методом обловлено 6 біотопів.

Дослідження проводили в період з 2017 по 2020 рік. Протягом періоду лову відпрацьовано 11210 пастко-ночей та 35 циліндрів (протягом 40 діб), добуто 961 екземпляр дрібних ссавців.

Категорії «нечисельних» та «рідкісних» видів

Розподіл видів мікромамалій Харківщини за категоріями рясноти запропонував харківський дослідник мікротеріофауни О. Зоря (Зоря 2008). Хоча О. Зоря брав за основу шкалу оцінки рясноти за Загороднюком та Киселюком (Загороднюк 2002), він враховував не тільки відсоток у вибірці (як запропоновано в шкалі), а ще і регулярність зустрічі виду у відловах. Тому маємо деякі розбіжності. За Загороднюком і Киселюком є шість категорій присутності виду: відсутній «0» — відсоток у вибірці дорівнює нулю, випадковий (дуже рідкісний) «1» — від 0 до 1, рідкісний «2» — від 1 до 3, нечисельний «3» — від 3 до 10, звичайний «4» — від 10 до 30, чисельний «5» — від 30 до 100.

Розглянемо розподіл, запропонований О. Зорею, та впорядкуємо його відповідно до шкали рясноти, для адекватного порівняння з нашими результатами (табл. 1). З ряду комахоїдних до нечисельних видів комахоїдних, поширених на території регіону, цей дослідник відніс три види — мідіцю малу (*Sorex minutus*), рясоніжку велику (*Neomys fodiens*) та білозубку малу (*Crociodura suaveolens*); рясоніжку мала (*Neomys anomalus*) та білозубка білочерева (*Crociodura leucodon*) віднесені до групи «випадкових». Частка у вибірці для мідіци малої складає 2,1 %, для білозубки малої – 1,7 %, для рясоніжки великої — 0,2 %. Таким чином, відповідно до шкали рясноти, мідіця мала та білозубка мала входять до категорії «рідкісні», а рясоніжка велика — взагалі до категорії «випадкових».

Таблиця 1. Видовий склад, оцінка чисельності та ряснота дрібних ссавців в Харківській області за результатами обліків 1989–2006 рр. (Зоря) та 2017–2020 рр. (автор)

Види	% потрапляння		Частка виду		Бал рясноти	
	Зоря (2008)	Автор (ця праця)	Зоря (2008)	Автор (ця праця)	Зоря (2008)	Автор (ця праця)
<i>Apodemus agrarius</i>	1,800	1,383	15,80	16,13	5(4)	4
<i>Sylvaemus uralensis</i>	1,500	2,087	12,80	24,35	5(4)	4
<i>Sylvaemus sylvaticus</i>	0,200	1,267	1,70	14,78	3(2)	4
<i>Sylvaemus tauricus</i>	0,700	0,776	5,70	9,05	4(3)	3
<i>Mus musculus</i>	1,400	0,259	11,80	3,02	5(4)	3
<i>Mus spicilegus</i>	0,010	0,062	0,07	0,73	3(1)	1
<i>Micromys minutus</i>	0,300	0,062	2,90	0,73	4(2)	1
<i>Microtus levis</i>	1,900	0,598	16,20	6,97	5(4)	3
<i>Myodes glareolus</i>	1,800	1,195	16,00	13,94	5(4)	4
<i>Terricola subterraneus</i>	0,020	0,036	0,20	0,42	3(1)	1
<i>Cricetulus migratorius</i>	0,100	0,062	0,80	0,73	3(1)	1
<i>Sorex araneus</i>	1,300	0,473	11,00	5,52	5(4)	3
<i>Sorex minutus</i>	0,200	0,152	2,10	1,77	3(2)	2
<i>Neomys fodiens</i>	0,020	0,018	0,20	0,21	3(1)	1
<i>Crocidura suaveolens</i>	0,200	0,134	1,70	1,56	3(2)	2
<i>Dryomys nitedula</i>	0,010	0,009	0,10	0,10	3(1)	1
Всього	11,500	8,573	100,00	100,00		

* в дужках позначено бал рясноти відповідно до шкали рясноти за Загороднюком та Киселюком.

До нечисельних видів дрібних гризунів цей автор відніс шість видів: соню лісову (*Dryomys nitedula*), мишу курганцеву (*Mus spicilegus*), мишака європейського (*Sylvaemus sylvaticus*), хом'ячка сірого (*Cricetulus migratorius*), шапарку сибірську (*Alexandromys oeconomus*) та норика підземного (*Terricola subterraneus*). До рідкісних видів ним віднесено три види — пацюка мандрівного (*Rattus norvegicus*), хом'яка звичайного (*Cricetus cricetus*) та шура водяного (*Arvicola amphibius*). Ще три види — строкатка степова (*Lagurus lagurus*), мишівка лісова (*Sicista betulina*) та полівка темна (*Microtus agrestis*) — були віднесені ним до випадкових видів. Частки у вибірці для видів складають: соня лісова — 0,1 %, миша курганцева — 0,07 %, мишак європейський — 1,7%, хом'ячок сірий — 0,8 %, норик підземний — 0,2 %.

Отже, соня лісова, миша курганцева, хом'ячок сірий і норик підземний входять до категорії «випадкових», а мишак європейський до «рідкісних».

Варто зазначити, що ми переглядаємо категорії присутності лише для видів зазначених в таблиці 1. До «нечисельних» за даними О. Зорі належить лише мишак жовтогрудий (*Sylvaemus tauricus*), до «чисельних» - житник пасистий (*Apodemus agrarius*), мишак уральський (*Sylvaemus uralensis*), миша

хатня (*Mus musculus*), полівка лучна (*Microtus levis*), нориця руда (*Myodes glareolus*), та мідія звичайна (*Sorex araneus*). І мишка лучна належить до «рідкісних».

Станом на сьогодні, за даними автора (табл. 1), до категорії «нечисельних» потрапляє 4 види — мишак жовтогрудий, миша хатня, полівка лучна та мідія звичайна. До групи «рідкісних» віднесено 2 види — мідія мала та білозубка мала. Миша курганцева, мишка лучна (*Micromys minutus*), норик підземний, хом'ячок сірий, рясоніжка велика та соня лісова потрапляють до категорії «випадкових».

Результати досліджень

Зі зловлених особин дрібних ссавців 60 належали до групи нечисельних та рідкісних видів: мідія мала (17 екз.), білозубка мала (15 екз.), хом'ячок сірий (7 екз.), мишка лучна (7 екз.), миша курганцева (7 екз.), норик підземний (4 екз.), рясоніжка велика (2 екз.), соня лісова (1 екз.).

Щодо інших видів, було зловлено: житник пасистий (155 екз.), мишак уральський (234 екз.), мишак європейський (142 екз.), мишак жовтогрудий (87 екз.), миша хатня (29 екз.), полівка лучна (67 екз.), нориця руда (134 екз.), мідія звичайна (53 екз.).

Порівнюючи з даними О. Зорі, можемо помітити, що категорії присутності деяких видів змінилися. Зокрема для мишака європейського частка в вибірці значно зросла і вид зараз входить до категорії «звичайних». Нібито зменшилася частка миші хатньої, але насамперед це більше пов'язано з дослідженими місцеперебуваннями, адже ми не проводили відлови безпосередньо в будівлях або скиртах, як попередники. Зменшилася частка мишки лучної, яка потрапляє тепер до категорії «випадкових». Полівка лучна стала зустрічатися значно менше у відловах і перейшла до категорії «нечисельних». Те ж саме можна сказати і про мідію звичайну.

Знахідки «випадкових» та «рідкісних» видів розглянуто детально нище. Варто відзначити, що види які входять до цих категорій зустрічаються загалом поодиночно і в роки, коли відносна чисельність звичайних видів сягає мінімальних або середніх значень. Восени 2020 р. вдалося зафіксувати ймовірно спалах чисельності для мідію малої та білозубки малої, вони були зареєстровані майже в усіх досліджених біотопах в околицях трьох населених пунктів, коли зазвичай майже не трапляються.

Білозубка мала (*Crocidura suaveolens* Pallas, 1811) виявлена в околицях п'яти населених пунктів: восени 2017 р. — одна особина на суходільних луках (с. Гайдари); у 2019 р. — навесні одна особина в будинку (с. Нестерівка) та одна особина восени на суходільних луках (с. Коломак); восени 2020 р. — дві особини в екотоні поля буряка та полезахисної лісосмуги та вісім особин в екотоні прибережно-водної рослинності та скошеного поля пшениці (с. Розсохувата), а також по одній особині в екотоні прибережно-

водної рослинності та людських городів та в екотоні прибережно-водної рослинності та заплавних лук (с. Власівка). Як бачимо, білозубка мала зустрічається як на суходільних луках, так і в заплавних біотопах, також трапляється поблизу полежахисних лісосмуг та на людських садибах. Трапляється у ловах переважно восени.

Мідиця мала (*Sorex minutus* Linnaeus, 1766) зафіксована в околицях чотирьох населених пунктів: влітку 2017 р. один екземпляр на суходільних луках (с. Власівка); влітку 2019 р. — по дві особини в екотоні прибережно-водної рослинності та заплавних лук (с. Розсохувата) та в екотоні полежахисної лісосмуги та скошених суходільних лук (с. Власівка) і одна особина восени на ділянці степу (с. Нестерівка); восени 2020 р. — шість екземплярів в екотоні прибережно-водної рослинності та скошеного поля пшениці (с. Розсохувата), чотири особини в екотоні прибережно-водної рослинності та заплавних лук (с. Власівка), один екземпляр в екотоні суходільних та скошених суходільних лук (с. Колемак). Мідиця мала, як і білозубка мала, трапляється переважно на суходільних луках та в заплавних біотопах, у відловах частіше зустрічається влітку та восени.

Рясоніжка велика (*Neomys fodiens* Pennant, 1771) виявлена в околицях двох населених пунктів: влітку 2017 року один екземпляр в екотоні прибережно-водної рослинності та людських городів (с. Власівка); влітку 2018 року одну особину зловлено циліндром в екотоні прибережно-водної рослинності та заплавних лук (с. Гайдари). Рясоніжка велика — типовий ендемік заплав, фіксується переважно влітку.

Соня лісова (*Dryomys nitedula* Pallas, 1778) потрапила в пастку лише один раз влітку 2017 р. — у сухій кленово-липовій діброві (с. Колемак). Наживо соню пощастило побачити теж в сухій кленово-липовій діброві в околицях біостанції (с. Гайдари, влітку 2018 р.) та на людських садибах (с. Нестерівка, влітку 2017 р.; с. Новомлинськ, восени 2018 р.). Вид зустрічається переважно в діброві, схильний до синантропії.

Хом'ячок сірий (*Cricetulus migratorius* Pallas, 1773) зафіксований в околицях двох населених пунктів: влітку 2017 р. — дві особини на ділянках крейдового степу (с. Красне Перше); по одній особині навесні 2019 р. на ділянці типчаково-різнотравного степу та влітку 2019 р. — в екотоні полежахисної лісосмуги і суходільних лук та в екотоні поля пшениці та суходільних лук (с. Розсохувата); по одній особині влітку 2020 р. на ділянці типчаково-різнотравного степу та восени 2020 р. — в екотоні прибережно-водної рослинності та скошеного поля пшениці (с. Розсохувата). Хом'ячок зустрічається переважно на ділянках степу та коло полів сільськогосподарських культур.

Норик підземний (*Terricola subterraneus* Selys-Longchamps, 1836) виявлений лише в околицях біостанції (с. Гайдари) в сухій кленово-липовій діброві. Циліндрами зловлено три особини влітку 2018 р. та одну особину влітку 2019 р. У цьому біотопі було встановлено дві лінії циліндрів на одному рівні

по 5 штук в кожній, на відстані близько 100 м одна від одної. В 2018 р. одна особина була спіймана на першій лінії, дві інших — на другій. В 2019 р. норик був зафіксований лише на першій лінії.

Мишка лучна (*Micromys minutus* Pallas, 1771) зафіксована в околицях п'яти населених пунктів: один екземпляр влітку 2017 р. — на ділянці крейдового степу (с. Красне Перше); дві особини восени 2018 р. — на заплавних луках (с. Новомлинськ); один екземпляр навесні 2019 р. — в екотоні прибережно-водної рослинності та заплавних лук (с. Гур'їв Козачок), восени 2019 р. — дві особини в екотоні заплавних та суходільних лук (с.мт Коломак); один екземпляр восени 2020 р. — в екотоні прибережно-водної рослинності та заплавних лук (с. Власівка). Вид тяжіє до заплавних біотопів.

Миша курганцева (*Mus spicilegus* Petenyi, 1882) трапилася лише в околицях с. Розсохувата, три курганчики було знайдено ще восени 2018 р. на скошеному полі пшениці, але жодної особини спіймати не вдалося. Поле не було зоране на зиму, тому навесні 2019 р. на тій же ділянці вдалося зловити три особини. Навесні поле було засіяне кукурудзою, і миші певно спустилися вниз схилом в балку, бо влітку, неподалік від поля, було зафіксовано три особини на ділянці типчаково-різнотравного степу, а восени цього ж року на цій же ділянці знайдено курганчик. Влітку 2020 р. на ділянці типчаково-різнотравного степу зловлено лише одну особину. В 2019 р. поле було засіяне кукурудзою, а в 2020 — соняшником. Восени, після збору врожаю, ми обстежували поле, але курганчиків не знайшли. Можна припустити, що миша курганцева схильна запасати зерна низькорослих рослин, себто пшениці, ячменю та степового різнотрав'я.

Висновки

1. На дослідженій території з 11 очікуваних рідкісних та нечисельних видів дрібних ссавців відмічено вісім: білозубку малу, мідіцю малу, рясоніжку велику, соню лісову, хом'ячка сірого, норика підземного, мишку лучну та мишу курганцеву.

2. Більшість рідкісних та нечисельних видів зафіксовано в роки невисокої відносної чисельності мікромамалій.

Література

- Загороднюк, І. В. 2002. Польовий визначник дрібних ссавців України. Праці Теріологічної школи, 5: 1–60. [Zagorodniuk, I. 2002. Field Key to Small Mammals of Ukraine. Proceedings of the Theriological School, 5: 1–60. (In Ukrainian)]
- Зоря, А. 2008. Уровни численности и потребности в охране землероек и мышевидных грызунов в Харьковской области. *Праці Теріологічної школи*, 9: 182–186. [Zorya, A. 2008. Levels of abundance and needs for protection of shrews and mouse-like rodents in the Kharkiv province. *Proceedings of the Theriological School*, 9: 182–186. (In Russian)]
- Кучерук, В.В. 1952. Количественный учет важнейших видов вредных грызунов и землероек/ Методы учета численности и географического распределения наземных позвоночных. *АН СССР*, Москва, 9–46. [Kucheruk, V.V. 1952. Quantitative registration of the most important species of

harmful rodents and shrews / Methods of accounting for the number and geographical distribution of terrestrial vertebrates. *USSR Academy of Sciences*, Moscow, 9–46. (In Russian)]

Нумеров, А. Д., А. С. Климов, Е. И. Труфанова. 2010. Полевые исследования наземных позвоночных. *Воронежский государственный университет*, Воронеж, 1–301. [Numerov, A. D., A. S. Klimov, E. I. Trufanova. 2010. Field studies of terrestrial vertebrates. *Voronezhsky State University*, Voronezh, 1–301. (In Russian)]

Резюме

МАРКОВСЬКА, О. Знахідки рідкісних та нечисленних видів дрібних ссавців на території Харківщини. — На дослідженій території з 11 очікуваних рідкісних та нечисельних видів дрібних ссавців вдалося зафіксувати вісім: білозубку малу, мідичку малу, рясоніжку велику, соню лісову, хом'ячка сірого, норика підземного, мишку лучну та мишу курганцеву. Білозубка мала зустрічається як на суходільних луках, так і в заплавних біотопах, також трапляється поблизу полезахисних лісосмуг та на людських садибах. Мідичка мала як і білозубка мала, трапляється переважно на суходільних луках та в заплавних біотопах. Рясоніжка велика типовий ендемік заплави. Соня лісова зустрічається переважно в діброві, схильна до синантропії. Хом'ячок сірий трапляється на ділянках степу та коло полів сільськогосподарських культур. Норик підземний виявлений лише в сухій кленово-липовій діброві. Мишка лучна тяжіє до заплавних біотопів. Мишу курганцеву можна виявити на посівах сільськогосподарських культур та на ділянках степу.